

Fecr Yayınları: 852

İSLAM HUKUKUNDA GAYRİMÜSLİM VATANDAŞLARIN
TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ
-Uluslararası İnsan Hakları Belgeleriyle Karşılaştırmalı-

Doç. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ağustos 2024

ISBN: 978-625-6123-05-2

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

**İSLAM HUKUKUNDA
GAYRİMÜSLİM VATANDAŞLARIN
TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ**
-Uluslararası İnsan Hakları Belgeleriyle Karşılaştırmalı-

Doç. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU

Ankara 2024

Doç. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU

Erzurum'da doğdu. Ortaokulu ve lise öğrenimini Erzurum İmam- Hatip Lisesinde tamamladı. Sonrasında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1995). Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslam Hukuku alanında yüksek lisansa başladı. 1998 yılında “*İslam Hukukunda Mefkûd ve Hüükimleri*” adlı yüksek lisans tezini tamamladı. 1998 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslam Hukuku doktora programına başladı. 2005 yılında “*Temel Hak ve Özgürlükler Açısından İslam Kamu Hukukunda Gayrimüslim Vatandaşların Hukukî Statüsü*” adlı doktora çalışmasını hazırladı. Belirli bir süre Milli Eğitim Bakanlığında Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni olarak görev yaptıktan sonra 2011 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Hukuku Anabilim Dalına öğretim üyesi olarak atandı. 2018 yılından itibaren Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bu görevine devam etmektedir.

“Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara adil davranmanızı yasaklamaz.”
(Mümteherine, 60/8)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	13
ÖN SÖZ	15
GİRİŞ	19

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNANÇ KATEGORİLERİ, ÜLKE VE VATANDAŞLIK KAVRAMLARI

I. İnanç Bakımından İnsanlar	23
A. Müslümanlar	24
B. Gayrimüslimler	25
1. Ehl-i Kitap	25
2. Sabîiler	28
3. Mecûsiler	30
4. Dehrîler	32
5. Müşrikler	33
6. Mürtedler	33
II. İslam Hukukunda Ülke Kavramı	34
A. İslam Hukuku Literatüründe Ülke Kavramı	35
1. Sözlük Anlamı	35
2. Terim Anlamı	36
B. İslam Hukukunda Dârulislam-Dârulharb Kavramları	39
III. İslam Hukukunda Vatandaşlık	47
A. Vatandaşlık Kavramının Tarihi Süreci	47
1. Genel Olarak	48
2. İslam Ülkelerinde	52
B. Vatandaşlık Kavramı	56
1. Türk Vatandaşlık Hukukunda	56
a. Tanımı	56
b. Terminoloji	57
c. Tabiiyet-Vatandaşlık Ayrımı	59
d. Türk Vatandaşlığının Kazanılması	59
d1. Aslı Vatandaşlık	59
d2. Müktesep Vatandaşlık	60
e. Türk Vatandaşlığının Kaybı	61

2. İslam Hukukunda -----	61
a. Vatandaşlık Anlayışının Esası -----	63
a1. Müslümanlar Bakımından -----	63
a2. Gayrimüslim Vatandaşlar Bakımından -----	66
b. Vatandaşlık Statüsünün Kazanılması -----	69
b1. İslam Dinine Girme -----	69
b2. Zimmet Antlaşması -----	70
b3. Evlenme -----	71
b4. Neseb ve Doğum -----	72
b5. Toprak Esası -----	73
c. Vatandaşlık Statüsünün Kaybı -----	73
c1. Müslümanlar Bakımından -----	74
ca. İrtidat -----	74
cb. İslam Toprağını Terk Etme -----	74
cc. Evlenme -----	75
c2. Gayrimüslim Vatandaşlar Bakımından -----	75
ca. Zimmet Antlaşmasına Aykırı Davranma -----	75
cb. Yabancı Ülkeye İltihak Etme -----	75
cc. Evlenme -----	76

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA GAYRİMÜSLİMLERİN HUKUKİ STATÜSÜ

I. Genel Olarak -----	77
II. Harbî -----	78
III. Müste'men -----	80
IV. Zimmi -----	81
A. Zimmet Kavramı -----	81
B. Zimmet Antlaşması -----	85
1. Başlangıcı -----	87
2. Kapsamı -----	89
3. Süresi -----	93
4. Zimmet Antlaşması Yapma Yetkisi -----	94
5. Zimmet Talebinin Bağlayıcılığı -----	95
6. Zimmet Antlaşmasının Bağlayıcılık Niteliği -----	97
7. Zimmet Antlaşmasının Tarihi Gelişimi -----	97
C. Zimmi Statüsünü Kazanma Yolları -----	100
1. Zimmet Antlaşması -----	100

2. Kişinin Zimmet Talebini İçeren Karineler-----	101
a. İslam Ülkesinde Sürekli İkâmet Etme-----	101
b. İslam Ülkesinden Toprak Alma-----	102
c. İslam Ülkesinde Evlenme-----	103
3. Evlilik Bağı-----	103
a.Eş/Zevce-----	104
b. Çocuklar-----	104
c. Lâkit/ Bulunmuş Çocuk-----	105
4. Fetih-----	107
D. Zimmet Antlaşmasının Bozulma Sebepleri-----	108
1. İlk Dönem Uygulamalarında-----	108
a. Antlaşma Şartlarına Aykırı Davranma-----	108
b. İhanet-----	111
c. İsyan-----	113
d. Devlet Başkanının Kararı-----	114
e. Cizye Ödemekten İmtina Etme-----	116
f. Dini Değerlere Saldırı-----	116
2. Klasik Dönem Doktrininde-----	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAYRİMÜSLİM VATANDAŞLARIN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ

I. Kişi Özgürlükleri-----	126
A. Bireysel Özgürlükler-----	126
1. Bedeni Özgürlükler-----	127
a. Güvenlik İçinde Yaşama Hakkı-----	127
a1. Kişi Dokunulmazlığı-----	127
aa. Modern Hukukta-----	127
ab. İslam Hukukunda-----	129
a2. Özel Yaşam Özgürlüğü-----	142
aa. Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması-----	143
ab. Konut Dokunulmazlığı-----	148
ac. Haberleşme Özgürlüğü ve Gizliliği-----	153
a3. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği-----	157
b. Seyahat Özgürlüğü-----	161
b1. Ülke İçinde Seyahat Özgürlüğü-----	162
b2. Ülke Dışına Seyahat Özgürlüğü-----	165

b3. Yerleşme Özgürlüğü-----	165
2. Fikri Özgürlükler-----	176
a. Düşünce ve İfade Özgürlüğü-----	176
b. Basın Özgürlüğü-----	181
c. Din ve Vicdan Özgürlüğü-----	184
c1. İnanç ve İbadet Özgürlüğü-----	186
c2. Dinî Eğitim Özgürlüğü-----	201
c3. Mabet Özgürlüğü-----	205
ca. Kavramsal Çerçeve-----	205
cb. Dinî Dayanağı-----	207
cb1. Kur'an'da-----	207
cb2. Hz. Peygamber'in Uygulamalarında -	209
cb3. Hülâfâ-i Râşidîn ve Sonraki Dönemlerde	215
c4. Dinî Sembolleri Kullanma-----	223
ca. Haçlar-----	224
cb. Çanlar-----	230
cc. Heykeller ve Mozaikler-----	231
cd. Kutsal Kitap-----	233
c5. Dinî Bayramlar ve Kutlamalar-----	234
d. Bilim ve Sanat Özgürlüğü-----	238
e. Hak Arama Özgürlüğü-----	241
B. Toplu Eylem Özgürlükleri-----	248
1. Dernek Kurma Hakkı-----	249
2. Toplanma ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü-----	250
II. Siyasal Haklar-----	252
A. Vatandaşlık-----	252
B. Siyasi Parti Kurma-----	254
C. Seçme ve Seçilme Hakkı-----	255
D. Kamu Hizmetlerine Girme-----	260
1. Hz. Peygamber Döneminde-----	261
2. Hülâfâ-i Râşidîn Döneminde-----	267
3. Klasik Dönem Bilginlerinin Konuyla ilgili Değerlendirmeleri-----	270
III. İktisadi- Sosyal Haklar ve Özgürlükler-----	277
A. Mülkiyet Hakkı-----	278
B. Çalışma Hakkı-----	283
C. Sosyal Güvenlik Hakkı-----	290

D. Kamu Hizmetinden Yararlanma Hakkı -----	300
E. Kamu İrtifak Hakkı-----	301
F.Toplu Sosyal Haklar -----	302
1. Sendika Hakkı -----	302
2. Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı -----	304
SONUÇ-----	311
KAYNAKÇA-----	319

KISALTMALAR

AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
a.mlf.	: Aynı müellif
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFİED	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi
AŞ	: AŞ
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
b.	: bin
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
CMUK	: Ceza Muhakemeleri Usûlü Kanunu
drl.	: Derleyen
DEÜHFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DÜHF	: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
DÜHFD	: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicrî
İHKÜK	: İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu
İSAV	: İslami Araştırmalar Vakfı
İTED	: İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
KOMBAD	: Kombassan Vakfı Bilimsel Araştırma-Destekleme Merkezi
krş.	: Karşılaştırınız
M	: Miladi
md.	: Madde

No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÖ	: Milâttan önce
MS	: Milâttan sonra
s.a.	: Sallallahu aleyhi ve sellam
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ss.	: Sayfalar
sy.	: Sayı
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk	: Tahkik
tkd	: Takdim
TMK	: Türk Medeni Kanunu'nda
ts.	: Tarihsiz
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
tsh.	: Tashih eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve devamı
y.y.	: Yayıncı yok
yy.	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Anayasa Hukuku'nun konularından birini oluşturan insan hakları, hiçbir kişi ya da kurumun lütfuna dayanmaksızın insanın sırf insan olması sebebiyle doğuştan sahip olduğu, devredilemez, ortadan kaldırılamaz ve vazgeçilemez insani değerleridir. İnsanın doğuştan getirdiği bu saygınlık ve dokunulmazlık niteliği, onu hem hukukun muhatabı yapmış hem de temel haklara sahip kılmıştır. Öneme binaen temel hak ve özgürlükler, günümüz hukuk incelemelerinde güncel konulardan birini oluşturmaktadır. Evrensel nitelikte olan bu haklar, tüm insanlığın ortak paydası durumundadır. Çağımız hukuki anlayışa göre bütün insanların eşit, özgür ve onurlu olarak yaşama hakkına sahip olması, birçok ulusal ve uluslararası anlaşma metinlerinde ve belgelerde ifade edilmiştir. Esasen bu anlayışı yakalama, yüzyıllar boyunca süren mücadeleler sonucunda olmuştur. Son yıllarda giderek artan toplumlar arası hoşgörü ve diyalogu esas alan toplantılarında tartışılan konuların başında gayrimüslimlerin temel hak ve özgürlükleri gelmektedir. Azınlık kavramlarıyla nitelendirilen gayrimüslim gruplar, İslam literatüründe ehl-i kitap veya zimmi terimiyle ifade edilmektedir. Özellikle Batı'da İslam idaresi altında yaşayan gayrimüslimlerin son iki yüzyıl içinde daha yoğun olarak İslam ülkesindeki sosyal ve hukuki statüsü dikkatleri çektiğinden bu yönde çalışmalara başlanmıştır. Bugüne kadar gayrimüslimlerin İslam toplumundaki konumlarıyla ilgili yapılmış pek çok çalışmaya rağmen bu çalışmaların büyük bir kısmının, klasik fıkıh kitaplarındaki bilgilerin bazı değerlendirmelerle günümüze aktarılmış şekildedir. Oysaki klasik fıkıh kitaplarındaki bilgi ve değerlendirmeler incelendiğinde bunların bir kısmının o dönemin sosyal, siyasal ve kültürel şartlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Dönemsel bu farklılıklar dikkate alınmadan yapılan yorumlar genelleştirilerek bu yorumların tarihsel, siyasal ve sosyal şartlar-

dan değil de sanki İslam'ın özünü ifade ediyormuş gibi sosyal realiteye aykırı ve gerçeği yansıtmayan bir sonuca götürebileceği kuşkusuzdur. Nitekim zaman zaman İslam toplumunda yaşayan gayrimüslimlerin, kötü bir muameleye tabi tutuldukları ve inaçları dolayısıyla baskıya maruz kaldıkları şeklinde de ithamlar yapılagelmiştir. Bu durum karşısında bazı Müslüman yazarlar da savunma refleksiyle olayları ve bilgileri genelleştirerek cevaplar verme eğilimine girmek suretiyle İslam'ın özünüyle bağdaşmayan bir sonuca ulaşmaktadırlar. Gayrimüslimlerin İslam toplumdaki statüsünün ve temel hak ve özgürlüklerinin tam olarak belirlenmesi açısından Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinin incelenerek objektif bir sonucun ortaya çıkarılması zarureti doğmuştur. Bu amaçla çalışmamızda sonraki dönemlere gerek fikri plan gerekse uygulama yönünden ilham kaynağı olan İslam'ın ilk dönem uygulamalarına dair rivâyetler tahlil edilmiş ve bu çerçevede bir sonuca ulaşmaya çalışılmış ve bazı bölümlerde ise konunun daha iyi anlaşılması için fıkhi ekollerin görüşlerine temas edilmiştir. Bunun yanı sıra tezin üçüncü bölümünde ise insan haklarına dair uluslararası metinlere bazen metin içinde bazen de dipnotlarda yer verilmiştir. Diğer taraftan din ve etnik köken farklılıklarına rağmen gayrimüslim vatandaşların İslam toplumunda yaşamlarını sürdürebilmeleri günümüzün önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. Bu itibarla Müslüman bilim adamları, konuyla ilgili tartışmalar yapmakta ve alternatif toplumsal planlar geliştirmek için yoğun bir çalışmalar yürütmekte ve Medine Vesikası esas alınarak farklı yorumlamalar yapmaktadırlar. Dolayısıyla mevcut bu tarz sorunlara dair mantıklı bir çözüm bulma yolunun, ilgili dönemlerin iyi anlaşılması ve yorumlanmasına bağlı olduğu hususunda şüphe yoktur.

İslam'ın ilk döneminde daimi olarak ülkede ikamet eden gayrimüslim vatandaşların temel hak ve özgürlükler açısından statülerinin ele alındığı bu çalışmada öncelikle konuya ilişkin ayetlerin yanı sıra hadis ve tarihi kaynaklarda geçen rivâyetlere yer verilmiştir. Ayrıca gayrimüslimlere dair bazı mühim ve teknik

bilgiler, örneğin mali hukuk ile ilgili malumatın Kitabu'l-Hârac, Kitâb'ul -Emvâl, el-İstihrâc ve Ahkâmu's-Sultâniyye türü eserlere serpiştirilmiş bir şekilde olduğundan dolayı bu eserlerden istifade edilmiştir. Buna ilaveten klasik fıkhi kaynaklara da müracaat edilerek İslam hukukçularının konuyu ele alış tarzları araştırılmış, ilk dönem uygulamalarıyla farklılık olması durumunda ise bunların sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca idare hukukuna dair eserler ve günümüzde bu konuda yapılan akademik çalışmalar incelenmiştir. Bu arada konunun objektif olarak ele alınması bakımından müsteşriklerin kitap ve makalelerinden de yararlanılarak ilgili bölümlerde onların görüşlerine de yer verilmiştir.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında konunun sınırları, araştırma esnasında kullanılan kaynaklar ve metodlar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde İslam hukuku açısından insanların inanç kategorileri başlığı altında gayrimüslim gruplara ana hatlarıyla temas edilmiş ayrıca bu unsurların içinde yaşadıkları ülkenin dini karakterinin, niteliğinin, vatandaşlık statüsü için önem arz etmesi sebebiyle genel olarak ülke kavramı üzerinde durulmuştur. Öte yandan ülke ile insan topluluğu arasında sıkı bir ilişki bulunması münasebetiyle de vatandaşlık kavramı, hem Türk Vatandaşlık Hukuku hem de İslam hukuku yönünden incelenmiştir. Gayrimüslimlerin hukuki statülerinin işlendiği ikinci bölümde de öncelikle İslam ülkesi vatandaşı olmayan “harbîler”, sonra sırasıyla geçici olarak İslam ülkesinde bulunan müste'menler ile daimi olarak İslam ülkesinde ikâmet eden gayrimüslim vatandaşlara detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Gayrimüslim vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin yer aldığı üçüncü bölümde ise kişi özgürlükleri, siyasal haklar ve iktisadi-sosyal haklar ve özgürlükler şeklinde üç başlık halinde ele alınmış, araştırma sonucunda ulaşılan kanaatler ise sonuç kısmında belirtilmiştir. Yine bu bölümde bazen muhtevada bazen de dipnotlarda insan haklarına dair ulusal ve uluslararası metinlere temas edilmiştir.

Bu vesileyle akademik çalışmalarında görüşlerinden istifade ettiğim ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma, bu süreçte hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak her türlü desteği veren eşime, çocuklarıma ve öğrenim hayatım boyunca üzerimde emeği olan herkese minnettirim. Son olarak çalışmanın gün yüzüne çıkmasında sundukları katkı nedeniyle Sayın Hüseyin Nazlıaydın Bey başta olmak üzere Fecr Yayınları yetkililerine teşekkür ediyorum.

Temel hak ve özgürlüklere dair bu araştırmanın günümüz akademik çalışmalara katkı sunmasını ümit ediyorum.

Doç. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU
Trabzon 2024